

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14674013>

ILMIY-TEXNIK MATNLARNING PRAGMATIK OMILLARI

Xaydarova Laylo Xamroyevna

Buxoro davlat universiteti, Xorijiy tillar fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilmiy-texnik matnlarning lisoniy va pragmatik xususiyatlari tahlili keltirilgan. Ilmiy-texnik matnlarning pragmatik potentsiali uchta omil bilan ya'ni: shakl, xabar mazmuni va xabarni qabul qiluvchi omillari bilan belgilanishi muhokama etilgan. Qabul qiluvchining ma'lum bir matnga pragmatik munosabatlari nafaqat matn pragmatikasiga, balki qabul qiluvchining shaxsiyati, ularning dastlabki bilimlari, oldingi tajribasi, ruhiy holati, yoshi va holati xususiyatlariga bog'liqligi tahlil etilgan.

So'nggi yillarda fan va texnika atamallari, ularning roli, shuningdek, ahamiyati, texnologik yutuqlari va inson faoliyatining rivojlanishi ilmiy aloqalarni to'plash, uzatish va kognitiv funksiyalarni bajarishga qaratilgan zarur ma'lumotlar taqdimoti muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda zamonaviy globallashtirish va madaniyatlararo aloqalarning jadal rivojlanishi, xalqaro aloqalarning kengayib borishi, davlatlar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy, siyosiy va moliyaviy aloqalarning rivojlanishi, Yevropa mamlakatlari va butun dunyoning integrallashtirish jarayonining kuchayib borishi, fan va texnologiyaning rivojlanishi, ilmiy-texnikaviy ma'lumotlarning doimiy ravishda uzviy almashib borishining samarali omillari sifatida hozirgi kunda chet tillarining ahamiyati katta e'tiborga sazovordir. Shuningdek, ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot bosqichida chet tili dunyoning turli xalqlar vakillari o'rtasidagi og'zaki va yozma aloqa vositasi sifatida keng qo'llanilib kelmoqda.

Ilmiy- texnikaviy matnlarni lingvistik, kognitiv, kommunikativ va pragmatik jihatlar nuqtai nazaridan qo'shimcha o'rganish zarurati, shuningdek, ilmiy-texnikaviy inqilob sharoitida ilmiy matnlarning pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish milliy va xorijiy olimlar o'rtasida axborot almashish bilan birga yangi atamalar, tushunchalar, mavzular va hodisalarning kirib kelishi bilan muhimligi ko'zda tutilgan.

Matnlarning pragmatik asoslariga e'tibor berishda qo'yiladigan asosiy vazifalar:

- Matn pragmatikasining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- Matn pragmatikasining asosiy kategoriyalarini ko'rib chiqish;
- Ilmiy-texnikaviy matnlarning pragmatik funksiyalarini belgilash va tavsiflash;
- Ilmiy va texnik matnlarning pragmatik jihatlarini o'rganish.

Bu shuni ko'rsatadiki, pragmatika tilshunoslikning nisbatan yangi yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ritorika, stilistika, sotsiolingvistika va psixolingvistika yutuqlarini o'z ichiga oladi; u nutqiy harakatlar nazariyasi va kommunikativ texnologiyalar bilan ham chambarchas bog'liq. Ya'ni, lingvistik pragmatika nutq subyektlarining yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei va kasbiy xususiyatlarini, shuningdek nutq harakatlarining alohida shartlari, maqsad va vazifalarini hisobga olgan holda tilning amalga oshirilishini o'rganadi. Charlz Pirs pragmatikaning asoschisi bo'lib, bu atamaning o'zi birinchi marta XX asrning 30-yillari oxirida Charlz Morris tomonidan ilmiy ma'noda qo'llanilgan.

Charlz Pirsning fikriga ko'ra, pragmatika nutq jarayonida amalga oshiriladigan barcha psixologik, biologik va ijtimoiy hodisalar bilan shug'ullanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, muloqotning pragmatik jihati, ayniqsa, tarjima jarayonida katta ahamiyatga ega, chunki til murojaat qiluvchining niyatlarini ifodalashga va muayyan kommunikativ yoki pragmatik ta'sir ko'rsatishga qaratilgan. V.N.Komissarovning fikricha, matnning pragmatik jihati yoki pragmatik salohiyati "matnning muayyan kommunikativ ta'sir ko'rsatishi, muloqot mazmuniga pragmatik munosabatlarni uyg'otishi, boshqacha aytganda, adresatga pragmatik ta'sir ko'rsatishidir". Shuni ta'kidlash joizki, pragmatikaning fan sifatidagi qiziqish doiralari quyidagilardan iborat: gapning aniq (oshkora) va yashirin maqsadlarini tahlil qilish; qabul qiluvchining xabar mazmunini tushunish qobiliyati; kommunikativ xatti-harakatlar turlarini o'rganish: aloqa strategiyasi va taktikasi, dialog qoidalari, "bilvosita" nutq harakatlarini qo'llash.

Matnning pragmatik potentsiali uchta omil bilan belgilanadi: shakl, xabar mazmuni va xabarni qabul qiluvchi. Shuni ta'kidlash joizki, qabul qiluvchining ma'lum bir matnga pragmatik munosabatlari nafaqat matn pragmatikasiga, balki qabul qiluvchining shaxsiyati, ularning dastlabki bilimlari, oldingi tajribasi, ruhiy holati, yoshi va holati xususiyatlariga bog'liq. Matn pragmatikasining eng muhim omillaridan biri nutq faoliyati ishtirokchilari, ya'ni muloqot subyektlari va kommunikativ rollardir. I. P. Susov fikricha, ikkita asosiy rol ajralib turadi xabarni jo'natuvchi (adresant) va qabul qiluvchi (adresat). Shuni ta'kidlash kerakki, nutq faoliyati jarayonida kommunikativ rollar o'z maqomiga ko'ra teng emas; ular, adresant boshchiligidagi nutq iyerarxiasini yaratadilar. Murojaat qiluvchi ushbu iyerarxiyada pastroq darajaga ega. Muloqot jarayonida murojaat qiluvchi asosiy element sifatida muallif va ularning kommunikativ maqsadlari bilan kommunikativ va pragmatik muhit yaratadi.

Ilmiy-texnik yo'nalish matni qabul qiluvchiga pragmatik ta'sir ko'rsatishga qaratilgan dominant funksiyasini ajratib ko'rsatish kerak. Ushbu funksiya matn muallifi tomonidan uni yaratish jarayonida e'tiborga olinadi, chunki ommaviy va texnikaga yo'naltirilganligi uning asosiy funksiyasi bilan auditoriyaga ta'sir qilish hisoblanadi.

Taniqli olimlarning ilmiy yutuqlarini hisobga olgan holda shuni aytishimiz mumkinki, har qanday matn, uning uslubidan qat'iy nazar, muayyan kommunikativ vazifani bajarishdan iborat. Har qanday matnning kommunikativ tuzilishi, o'z navbatida, tashqi lingvistik omillarga, ya'ni xabarning mazmuni va maqsadiga, aloqa harakatining turi va usuliga, murojaat qiluvchiga va ularning obyektiv voqelikni individual qabul qilishiga bog'liq. Ilmiy-texnik sohalar qiyinligi sababli uni tinglovchiga yetkazish va o'z maqsadiga erishish uchun pragmatikaning roli katta hisoblanadi. Ilmiy va texnik sohalar terminologiyaga boyligi sababli uni anglash va tushunish faqatgina ayrim soha vakillariga tegishli bo'lishi mumkin. Texnika va taraqqiyot inson hayotining eng asosiy mazmuniga aylanayotganligi sababli uni ommaga yetkazishda tushunarli va oson iboralardan foydalanish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Ushbu mavzuni davom ettirish uchun tilshunos E. S. Aznaurovaning nuqtai nazariga murojaat qilish kerak, u matnni pragmatik amalga oshirishning uchta asosiy darajasini ajratadi: niyat, kompozitsiya va uslubni ta'kidlaydi.

Ilmiy-texnikaviy matnlarning kompozitsion tuzilishi doirasida pragmatikada asosiy e'tibor mazmunni va shaxsiy bildirilgan fikr sifatida xabarning maqsadini hisobga olishga qaratilgan. Boshqa tadqiqotchilar, xususan, N. Pilgviy fikricha, ilmiy-texnikaviy adabiyotlar matnlari ilmiy-texnikaviy uslubning rasmiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, ular aniqlik, izchillik, texnik atamalar, qat'iy iboralar va stereotip lug'atlarining keng qo'llanilishi kabi o'ziga xoslik bilan ajralib turadi. Ilmiy va texnik matnlar takliflarning to'g'riligi, xulosalar va gipotezalarning ishonchiligi, shuningdek adresantlarning o'zlarining maqsadi va qabul qiluvchini ishontirishga tayyorligi bilan ajralib turadi. Bu ilmiy-texnikaviy matnlarning quyidagi xususiyatlarini nazarda tutadi: strukturaviy to'liqlik va aniqlik; rasmiy qisqalik va izchillik; individual muallif uslubi; standart til qoidalari. Strukturaviy to'liq, aniq va tushunarli gaplardan foydalanib, qisqa va izchil gaplarning ishlatilishi ilmiy-texnik matnlarni tinglovchiga yetkazishda asosiy rol o'ynaydi.

O'z tadqiqotlarida G.G.Matveyeva yutuqlariga murojaat qilgan A.D.Oliinnikning fikricha, ilmiy-texnikaviy matnlarning asosiy formal parametri matn kompozitsiyasini rejalashtirish bo'lib, uning retrosipatsiyasi (oldingi jihatlariga qaytish) va kutish (realizatsiya)da amalga oshiriladi. Lingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ilmiy-texnikaviy matnlar, shuningdek, boshqa matnlar ham pragmatikadan xoli emas, chunki ilmiy matn muallifi o'quvchi tushunadigan maqsadni qo'yadi; maqsadga erishilmagan taqdirda, ilmiy-texnik matn to'g'ri yetkazilmaydi.

Ilmiy-texnikaviy matnlar bu ilmiy va texnik funksional uslublarning xususiyatlarini o'z ichiga olgan matnlar bo'lib, ular orasida ma'lumotlilik, mantiqiylik, izchillik, aniqlik, obyektivlik va ravshanlikni qayd etish mumkin. Leksik va grammatik

xususiyatlarga kelsak, quyidagilarni ta'kidlash kerak: terminologiyadan foydalanish va maxsus grammatika (atribut guruhlari, nominativ va elliptik konstruksiyalar)dan foydalanish muhim o'rinda turadi. Ilmiy-texnikaviy matnlarning stilistik xususiyatlaridan quyidagilarni ta'kidlash mumkin: shaxssiz bayon qilish, xolislik, mantiq, klishelardan foydalanish. Ilmiy va texnik matnlarning maqsadi ma'lum ma'lumot yoki manbalarni taqdim etishdir. Ma'lumotni taqdim etish hissiy emas, balki mantiqiy idrok etishga qaratilgan. Ilmiy va texnik tarjima muammolari til tuzilmalaridagi farqlar, terminologik bo'shliqlar, manba matnlar va tarjima qilingan matnlarning stilistik xususiyatlari, manba til va tarjima tildagi mavzu va sharh munosabatlaridagi farqlar va boshqalar bilan bog'liq uch xil daraja - leksik, grammatik va stilistik farqlar bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xaydarova, L. X. (2023). ILMIY USLUBGA OID MATNLARNI TARJIMA QILISH XUSUSIYATLARI. Innovative Development in Educational Activities, 2(6), 95–101. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/893>
2. Laylo Khaydarova EFFECTIVE AND MODERN METHODS OF TEACHING LISTENING SKILLS // Scientific progress. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/effective-and-modern-methods-of-teaching-listening-skills>
3. Khaydarova, L. . (2023). Teaching Listening Comprehension as a Part of Educational Process at School. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(3), 259–263. Retrieved from <https://univerpubl.com/index.php/semantic/article/view/778>
4. Khaydarova L., Isheryakova J. ECONOMIC TRANSLATION AS A CONCEPT AND ITS PRACTICAL ISSUES //Academic research in modern science. – 2022. – T. 1. – №. 9. – C. 85-88
5. Khaydarova L., Joanna I. FAIRY TALES AS A PHENOMENON THAT PLAYS AN ESSENTIAL ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE INTELLECT OF PRE-SCHOOL CHILDREN //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 14. – C. 59-61.
6. Khaydarova L., Joanna I. TEACHING ENGLISH GRAMMAR THROUGH INTERACTIVE METHODS //INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE. – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 174-178.

7. L. Khaydarova. "THE USAGE OF INTERACTIVE METHODS WHILE DEVELOPING READING SKILLS OF YOUNG LEARNERS" Science and innovation, vol. 1, no. B7, 2022, pp. 324-328. doi:10.5281/zenodo.7236481
8. Xaydarova, L. (2022). «GLOBAL VALUE OF HEALTH AND ITS PRACTICAL IMPLEMENTATION IN THE FORM OF ACTUAL DAILY PRACTICES. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 8(8).
извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/5779
9. Xaydarova, L. (2023). THE DESCRIPTION OF SOCIAL LIFE AND THE USAGE OF SYNTACTIC STYLISTIC DEVICES IN THE NOVEL "HARD TIMES" BY CHARLES DICKENS . ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 31(31).